

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Інститут психології
Кафедра загальної та диференційної психології

Казанжи М. Й.

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
«ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»
(ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ)

Методичні рекомендації

Одеса - 2008

УДК: 150

ББК: 88

Друкується за рішенням Ученої ради
Південноукраїнського державного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.

Протокол № 4 від 27 грудня 2007р.

Казанжи М. Й. **Навчальний курс «Загальна психологія»
(для студентів факультету іноземних мов): методичні
рекомендації.** – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2008. –
32 с.

Рецензенти:

доктор психол. наук, проф. О. П. Саннікова

канд. психол. наук, доц. А. В. Сергєєва

Методичні рекомендації адресовані викладачам і
студентам педагогічних освітніх закладів.

Дана методична розробка містить рекомендації до
лекційних та практичних занять з урахуванням вимог кредитно-
модульної системи навчання.

© Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського, 2008.

© М. Й. Казанжи

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
«Загальна психологія»
(для студентів факультету іноземних мов)
Методичні рекомендації
ВСТУП

Навчальний курс «Загальна психологія» є обов'язковою складовою професійної підготовки майбутніх вчителів будь-якої спеціалізації. Він несе не тільки значний навчальний потенціал, а й суттєвий виховний вплив. Зміст курсу засвоюється на лекційних та практичних заняттях, шляхом відповідей на запитання для самоконтролю, виконання завдань для самостійної роботи, написання рефератів, тез доповідей та ін.

Мета навчального курсу - надати студентам знання з психології особистості, закономірностей функціонування психічних явищ і процесів, механізмів психічних процесів, станів, рис особистості, сприяти планомірному впровадженню наукових знань з психології в психолого-педагогічну практику.

Підґрунтям для розробки означених методичних рекомендацій була нагальна потреба з боку студентської спільноти в висвітленні насамперед змісту та структури навчальної програми, вимог до необхідних їм знань, вмінь та навичок, особливостей вивчення даного курсу за кредитно-модульною системою навчання, тощо.

Наголос робиться на самостійній роботі студентів. Саме тому не ставилась мета створити навчально-методичний посібник (хоча необхідність створення такого виду методичної розробки також існує), а було здійснено спробу означити поле для прояву ініціативи в навчанні, для зростання самостійності в оволодінні знаннями. Окрім того, цінним, на наш погляд, є намагання пояснити особливості модульної системи навчання. Адже, невідомість, навіть якщо вона має певні переваги, відлякує більшість людей. Саме тому, в доступній формі, було показано

зміст лекційних та практичних занять; підібрано питання для самостійної перевірки знань; означено особливості контролю якості освіти студента; окреслено коло питань для самостійної розробки (саме відповіді на ці питання з різною глибиною теоретичної розробки можуть виступити як темами усних самостійних доповідей, так і рефератів: причому першоджерела для їх створення викладач тільки рекомендує – вибір на користь тих чи інших авторів знаходиться в площині наукових інтересів студента, який він сам обґрунтовує).

Згідно навчально плану підготовки студентів факультету іноземних мов (спец. «англ. та нім. мови») програма курсу розрахована на 54 год. Містить: лекції (18 год.), практичні заняття (16 год.), самостійна робота (20 год.). Вид контролю – модульний залік.

Оцінювання проводиться шляхом опитування на практичних заняттях, отримання результатів групових дискусій, виконання практичних завдань, проведення модульних заліків в тестовій формі (виданнях тестових завдань планується окремою брошурою). 100-бальна шкала дозволяє врахувати нерівноцінність контрольних заходів (особливості тематичного оцінювання див. в табл.). Таким чином, контроль якості освіти студента здійснюється без організації екзаменаційних сесій, залікових тижнів, що дозволяє без екзаменаційних стресів, тривог, систематично здобувати ґрунтовні знання.

Дані методичні рекомендації адресовані також викладачам психології, педагогам. Пропонується шановним колегам з власної позиції через призму критичності проглянути зроблену методичну роботу і, можливо, почерпнути в свій авторський викладацький доробок щось цінне.

Структура навчальної програми «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

№	Назви тем	Всього годин	Види занять і розподіл годин			Бали
			лекції	практичні заняття	самостійна робота	
МОДУЛЬ 1						
1	Психологія як наука. Принципи, методи, стан і структура сучасної психології.	6	2	2	2	10
2	Розвиток психіки та свідомості.	6	2	-	4	10
3	Пізнавальні психічні процеси. Відчуття, пам'ять, увага, сприймання, мислення.	8	4	2	2	15
4	Регулятивна функція психіки. Увага, емоційно-вольові процеси.	8	2	2	4	15
Усього за модуль:		28	10	6	12	50
МОДУЛЬ 2						
5	Індивідуально-психологічні особливості особистості. Темперамент, здібності, характер.	8	2	4	2	14
6	Діяльність і особистість.	6	2	2	2	10
7	Спілкування.	6	2	2	2	12
8	Міжособистісні стосунки в спільнотах. Особистість, соціальні групи. Проблеми особистості і колективу.	6	2	2	2	14
Усього за модуль:		26	8	10	8	50

Всього: 54 18 16 20 100

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ.

за підсумками кожного залікового кредиту з даної навчальної дисципліни

За шкалою ECTS	За національною шкалою	100-бальна Шкала	12-бальна шкала	5-бальна шкала
A	відмінно	90-100	12	5
BC	добре	75-89	9-11	4
DE	задовільно	60-74	6-8	3
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35-59	3-5	2
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1-34	1-2	1

- студенту, який не складав відповідний заліковий модуль, проставляється „0” балів

- студент, який протягом семестру склав на 1-59 балів залікові модулі з будь-якого виду аудиторних занять даної навчальної дисципліни, має оцінку «незадовільно» з даної навчальної дисципліни

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1.

Тема 1. Психологія як наука. Принципи, методи, стан і структура сучасної психології.

Предмет психології та її завдання. Рефлекторна природа психіки. Психіка і свідомість. Основні галузі психологічних

знань. Основні явища та поняття сучасної психології. Завдання психології як науки. Зв'язок психології з іншими науками. Психологія як основа підготовки кваліфікованого педагога. Школи, напрями, концепції в сучасній психології (психоаналіз, екзистенціальна, гештальтпсихологія, біхевіоризм, генетична, когнітивна, гуманістична психологія та ін.).

Основні вимоги до методів психології. Основні та допоміжні методи дослідження в сучасній психологічній науці. Кількісний та якісний аналізи дослідження психічних явищ.

Ключові поняття теми: психологія, психіка, відображувана діяльність, рефлекс, гештальтпсихологія, біхевіоризм, психоаналіз, генетична, когнітивна, гуманістична, екзистенціальна психологія, свідомість.

Запитання для самоперевірки:

1. Що є предметом психології?
2. Які основні завдання стоять перед сучасною психологією?
3. Назвіть основні принципи наукового вивчення психіки.
4. У чому суть дії мозку людини як єдиної функціональної системи?
5. Які основні групи психічних явищ вивчає наука «психологія»?
6. Що таке несвідоме і як воно пов'язано з свідомістю?
7. Назвіть і поясніть основні закономірності психічної діяльності.
8. Чим принципово різняться підходи до вивчення та пояснення психічних явищ представників біхевіоризму, психоаналізу, гештальт-психології та матеріалістичного напрямку?

Завдання для самостійної роботи:

1. Які галузі психологічної науки найбільше пов'язані з Вашою майбутньою професією?
2. В чому полягає наступність у розумінні природи психіки в історичному контексті?

3. Перерахуйте та дайте коротку характеристику основних поглядів на психіку та її роль. В чому полягає докорінне розходження матеріалізму та ідеалізму?

4. Деталізуйте основні функції психіки. Розкрийте їх взаємозв'язок з поняттям „психічний образ”.

5. Охарактеризуйте історичний та сучасний стан зв'язку між педагогікою та психологією.

6. Поясніть з точки зору закономірностей вищої нервової діяльності явища, що часто зустрічаються в педагогічній практиці. Наприклад, чому:

- інколи учень розгублюється коло дошки, хоча добре знає матеріал;
- після тривалої комп'ютерної гри, перегляду телепередач дитина довго не може заснути.

Практичне заняття №1.

Психологія як наука. Принципи, методи, стан і структура сучасної психології.

1. Предмет психологічної науки. Основні явища та поняття сучасної психології.

2. Система психологічних наук і взаємозв'язок психології з іншими науками.

3. Проблема методу психологічного дослідження.

4. Основні вимоги до методів та методи психології.

5. Основні напрями в сучасній психології.

Практичні завдання.

1. Здійсніть наукове психологічне спостереження за обраним об'єктом.

Рекомендована література:

1. Батаршев А. В. Темперамент и свойства высшей нервной деятельности: Психологическая диагностика / А. В. Батаршев. – М. : ТЦ Сфера, 2002. — 88 с.

2. Березин Ф. Б. Методика многостороннего исследования личности. Структура, основы интерпретации, некоторые области применения / Ф. Б. Березин., М. П. Мирошников., Е. Д. Соколова;

предисл. Т. Барлас. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство Березин Феликс Борисович, 2011. – 320 с.

3. Бернштейн Н. А. Очерки физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – М. : Наука, 1990. – 496 с.

4. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – Киев : Наук. думка, 1989. – 200 с.

5. Введение в психологию / под ред. А. В. Петровского. – М. : Академия, 1996. – 496 с.

6. Веденов А. В. Личность как предмет психологической науки / А. В. Веденов // Вопр. психологии. – 1956. – № 1. – С. 112-129.

7. Вернадский В. И. Начало и вечность жизни. – М. : Сов. Россия, 1989. – 704 с.

8. Гуревич П. С. Психология / П. С. Гуревич. – М. : Юнити-Дана, 1999. – 320 с.

9. Ярошевский М. Г. История психологии. М. : Мысль, 1976. – 463 с.

Тема 2. Розвиток психіки та свідомості.

Поява та розвиток психіки в процесі біологічної еволюції та історичного поступу людства. Розвиток механізмів відображуваної діяльності на різних стадіях розвитку психіки. Психічне і фізіологічне. Мозок, його будова і функції. Розвиток психіки на різних етапах еволюції тваринного світу. Виникнення та історичний розвиток людської свідомості.

Психіка, сигнальні системи, поведінка людини. Буття і свідомість. Суспільно-історичний характер свідомості. Структура свідомості та її основні психологічні характеристики. Свідоме та несвідоме в психічній діяльності людини.

Ключові поняття теми: психічне, фізіологічне, подразливість, чутливість, тропізм, інстинкт, інтелектуальна

поведінка, свідомо діяльність, нервова система (дифузна, ганглієва, трубчаста), свідоме, підсвідоме.

Запитання для самоперевірки:

1. Яка послідовність етапів розвитку нервової системи?
2. Що спільного та відмінного у психічній діяльності тварин і людини?
3. Дайте характеристику будови мозку та означте роль правої та лівої півкуль.
4. Психіка та її характеристики.
5. У чому полягає суть сигнальної ролі психіки?
6. Чи можливі вищі форми психіки без знакових систем? Відповідь обґрунтуйте.
7. Дайте характеристику основних етапів розвитку нервової системи.
8. Як розвиток психіки пов'язаний з середовищем і умовами життя?

Завдання для самостійної роботи:

1. Чому звукову та іншу сигналізацію тварин не можна ототожнити з мовленням людини? В чому їх подібність і відмінність?
2. Що може бути показником інстинктивного характеру поведінки тварини чи людини?
3. Охарактеризуйте особливості розвитку механізмів психічної діяльності.
4. Дайте опис стану розвитку психіки на різних етапах еволюції тваринного світу.

Практичні завдання.

1. Проаналізуйте особливості сигнальної системи тварин різних класів (на конкретних прикладах).

Рекомендована література:

1. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – М. : Прогресс, 1983. – 302 с.

2. Ковалев А.Г. Психология личности. М., 1970.
3. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 992 с.
4. Ладыгина-Котс Н. Н. Развитие психики в процессе эволюции организмов / Ладыгина-Котс Н. Н. – М. : Советская наука, 1958. – 240 с.
5. Опарин А. И. Возникновение жизни на Земле / А. И. Опарин. – 2-е изд., значительно дополненное. – М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 267 с .
6. Слободчиков В. И. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Основы психологической антропологии : учеб. пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев.– М. : 1995. – 360 с.

Тема 3. Пізнавальні психічні процеси. Відчуття, пам'ять уява, сприймання, мислення.

Загальна характеристика пізнавальних процесів. Відчуття як психічне відображення реальності. Фізіологічне підґрунтя відчуттів. Класифікація і різновиди відчуттів. Основні властивості відчуттів. Відчуття і діяльність. Індивідуальні відмінності відчуттів.

Сприймання, його природа. Роль моторних компонентів у сприйманні. Властивості сприймань (предметність, константність, цілісність, осмисленість, структурність). Класифікація та види сприймань. Спостереження і спостережливість.

Загальні уявлення про пам'ять. Значення пам'яті в житті і діяльності людини, в навчанні, вихованні, спілкуванні з людьми. Процеси пам'яті. Види пам'яті та їх особливості. Основи для класифікації видів пам'яті. Теорії і закони пам'яті. Індивідуальні відмінності пам'яті у людей. Формування і розвиток пам'яті. Основні зміни, які в процесі розвитку відбуваються з пам'яттю людини. Прийоми покращення пам'яті.

Поняття про уяву. Зв'язок уяви з об'єктивною дійсністю. Фізіологічне підґрунтя уяви. Процес створення образів уяви. Різновиди уяви. Роль уяви в житті людини. Основні функції уяви:

активізація наочно-образного мислення, управління емоційно – потребовими станами, довільна регуляція пізнавальних процесів, створення і реалізація внутрішнього плану дій, програмування поведінки, управління фізіологічними станами. Уява і особистість.

Поняття про мислення як вищу форму пізнавальної діяльності. Соціальна природа мислення. Теорії мислення в психології. Функціонально-операційний бік мислення. Мислення як процес активного, творчого пізнання і перетворення дійсності. Теоретичне і практичне мислення, їх підвиди. Розумові дії та операції мислення. Форми мислення. Основні процеси мислення. Індивідуальні особливості мислення. Особливості творчого мислення. Розумові здібності та їх розвиток у процесі навчання. Способи активізації мислення.

Ключові поняття теми: відчуття, аналізатор, адаптація, сенсубелізація, синестезія, екстерорецептори, інтерорецептори, сприймання, цілісність сприймання, предметність сприймання, структурність сприймання, осмисленість, константність сприймання, мислення, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, судження, умовивід, поняття, наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне мислення, ілюзія, уява, довільна уява, мимовільна уява, мрія, аглютинація, наголошування, гіперболізація, запам'ятовування, відтворення, згадування.

Запитання для самоперевірки:

1. Дайте означення терміну «відчуття».
2. Які Вам відомі види і властивості відчуттів? Охарактеризуйте їх.
3. Що є фізіологічною основою відчуттів?
4. Яке місце відчуттів у пізнанні навколишнього світу?
5. Який психічний процес називається сприйманням?
6. Що таке константність сприймання та який її механізм?

7. Охарактеризуйте основні розумові операції.
8. У чому полягають специфічні особливості мислення як вищої форми пізнавальної діяльності?
9. Що спільного та відмінного у процесів відчуття та сприймання?
10. Чим зумовлена діяльність людської уяви?
11. У чому полягає принципова відмінність між образами репродуктивної та продуктивної уяви?
12. Охарактеризуйте найважливіші особливості пам'яті як пізнавального процесу.
13. Роль пам'яті у психічному житті людини.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте характеристику зв'язку уяви з емоційно-вольовою сферою особистості.
2. Теорія філогенетичного розвитку пам'яті П. П. Блонського.
3. Фактори, які впливають на розвиток пам'яті.
4. Діяльнісна теорія мислення (А. Н. Леонтьєв, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов).
5. Проблеми і шляхи розвитку продуктивного (творчого) мислення.
6. Особливості оптимізації сприймання матеріалу за допомогою знання психолінгвістичної смислової структури тексту.
7. Творча уява і особистість.

Практичне заняття №2.

Пізнавальні психічні процеси. Відчуття, пам'ять, уява, сприймання, мислення

1. Основні підходи до визначення понять відчуття, пам'ять, уява, сприймання, мислення.
2. Фізіологічне підґрунтя пізнавальних процесів.
3. Властивості сприймань.
4. Методики діагностики психічних процесів.

5. Аналіз використання методів практичного поліпшення пам'яті в процесі педагогічної діяльності.
6. Використання продуктів уяви в особистісних тестах.
7. Основні процеси мислення.
8. Індивідуальні особливості пізнавальних процесів.

Практичні завдання.

1. Дослідження особливостей сприймання (тест „Включені фігури” Готтшальда).
2. Визначення лабільності-ригідності мислинневих процесів (методика „Словесний лабіринт”). Оцінка понятійного мислення (методика „Порівняння понять”).
3. Вимірювання об'єму короткочасної пам'яті (за методом Джекобса), оперативної пам'яті (Л. Постман). Дослідження безпосереднього та опосередкованого запам'ятовування.

Рекомендована література:

1. Ананьев Б. Г. Теория ощущений / Б. Г. Ананьев. – Л. : изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 454, [2] с.
2. Аткинсон Р. Человеческая память в процессе обучения / Р. Аткинсон. – М. : Прогресс, 1980. – 528 с.
3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
4. Брушлинский А. В. Субъект : мышление, учение, воображение : избранные психологические труды в 70 томах / А. В. Брушлинский. – Воронеж : МОДЭК ; Москва : Институт практической психологии, 1996. – 392 с.
5. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание и деятельность / П. И. Зинченко. – Москва : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1961. – 563 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 432 с.

7. Натадзе Р. Г. Воображение как фактор поведения (Экспериментальное исследование). - Тбилиси: Мецниереба, 1972. –186 с.

8. Психология памяти : учеб. пособие для вузов: [Хрестоматия] / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. - 3-е изд. – М. : ЧеРо ; М. : МПСИ, 2002. – 813, [1] с.

9. Роговин М. С. Проблемы теории памяти / М. С. Роговин. – М. : Из-во «Высшая школа», 1977. – 680 с.

10. Сеченов И. М. Впечатление и действительность : избр. филос. и психол. произведения. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1947. – 647 с.

11. Фарман И. П. Воображение в структуре познания / И. П. Фарман – М. : [б. и.], 1994. – 215 с.

Тема 4. Регулятивна функція психіки. Увага, емоційно-вольові процеси.

Особливості уваги як психічного процесу і стану людини. Визначення уваги. Фізіологічне підґрунтя уваги. Різновиди і форми уваги. Роль уваги в сприйманні, пам'яті, мисленні, здійсненні різних видів діяльності і спілкуванні людини. Природна і соціально обумовлена увага. Психологічні теорії уваги. Розвиток уваги. Нижчі та вищі форми уваги. Розвиток уваги у школярів. Концепція Л. С. Виготського.

Поняття про емоції. Значення емоцій в житті людини. Основні функції емоцій: комунікативна, регулятивна, сигнальна, мотиваційна, оціночна, стимулююча, захисна. Класифікація і види емоцій. Параметри за якими можна оцінити емоційні процеси і стани: інтенсивність, глибина, усвідомленість, походження, дія на організм, динаміка розвитку та ін. Психологічні теорії емоцій. Зв'язок емоцій і потреб людини. Індивідуальна своєрідність емоцій і почуттів. Прояви почуттів і емоцій в творчості людини. Роль емоцій в регуляції особистісних взаємовідносин людей. Розвиток емоційно-особистісної сфери людини.

Воля та її основні ознаки. Значення волі в житті людини, в організації і регуляції її діяльності і спілкування. Первинні вольові якості людини: сила волі, наполегливість, витримка. Вторинні вольові якості: рішучість, сміливість, самовладання, впевненість. Третинні вольові якості: відповідальність, дисциплінованість, принциповість, ініціативність, цілеспрямованість, самостійність. Загальні положення в області теоретичних досліджень волі. Вольовий акт і його структура. Ланки вольового акту. Безвілля, його причини і переборення. Вольові якості та їх виховання.

Ключові поняття теми: увага, уважність, домінанта, мимовільна увага, довільна увага, післядовільна увага, зовнішня увага, внутрішня увага, обсяг уваги, стійкість уваги, розподіл уваги, переключення уваги, коливання уваги, розсіяність уваги, почуття, емоції, настрої, афекти, пристрасті, стреси, фази стресу, фрустрація, моральні почуття, інтелектуальні почуття, естетичні почуття, праксичні почуття, воля, мимовільна дія, довільна дія, вольове зусилля, бажання, потяг, воління, боротьба мотивів, сила волі, безвілля.

Запитання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте фізіологічний механізм уваги.
2. Основні властивості та функції уваги.
3. Які чинники найістотніше впливають на розвиток волі людини?
4. Охарактеризуйте основні етапи розвитку складної вольової дії?
5. Значення емоцій в житті людини.
6. Основні функції емоцій.
7. Види емоційних станів.
8. Охарактеризувати психологічні теорії емоцій.
9. Зв'язок емоцій з потребами людини.
10. У чому виявляються основні функції волі?

Завдання для самостійної роботи:

1. Розсіяність та інші розлади уваги, їх корекція в межах навчально-виховного процесу.
2. Які прийоми роботи над собою можуть сприяти формуванню вольових якостей?
3. Зміст та виховання вищих почуттів.
4. Історична обумовленість почуттів людини.

Практичне заняття №3.

Регулятивна функція психіки. Увага, емоційно-вольові процеси

1. Феномен уваги, основні властивості та функції уваги.
2. Охарактеризуйте фізіологічний механізм уваги.
3. Методики діагностики емоційно-вольової сфери особистості.
4. Методики діагностики особливостей уваги.
5. Загальна характеристика емоційно-вольової сфери людини.

Практичні завдання.

1. Методика діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойко. Опитувальник для самооцінки терплячості (Є. П. Ільїн, Е. К. Феценко). Методика «Готовність до ризику» Шуберта.
2. Вимірювання стійкості і концентрації уваги (коректурна проба Бурдона-Анфімова), дослідження переключення уваги (таблиці Шульте). Вимірювання характеристик вибірковості уваги методом коректурної проби.

Рекомендована література:

1. Додонов В. И. В мире эмоций / В. И. Додонов. – Київ: Вища шк., 1987. – Политиздат України, 1987. – 140 с.
2. Эмоции человека : [Пер. с англ.] / Кэррол Е. Изард; Под ред. Л. Я. Гозмана, М. С. Егоровой. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 439 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард : пер. с англ. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.

4. Ильин Е. Л. Мотивация и мотивы / Е. Л. Ильин. – СПб., 2000. – 512 с.

5. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов: в 3-х кн. – Кн. 1. : Общие основы психологии. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 688 с.

6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: В 2-х т. – Том 2 : Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Москва : Педагогика, 1989. – 328 с.

Модуль 2.

Тема 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості. Темперамент, здібності, характер.

Біологічне та соціальне в людині. Поняття про темперамент. Типи темпераментів: холеричний, сангвінічний, меланхолічний, флегматичний. Позитивні та негативні сторони кожного типу темпераменту. Відсутність чистих типів темпераменту, їх змішаність у більшості людей. Темперамент і основні властивості нервової системи людини. Психологічна характеристика темпераменту, прояв його основних властивостей: активності, темпу, продуктивності, збудливості, гальмування, переключення – відносно пізнавальних процесів, предметної діяльності та спілкування людини.

Поняття індивідуального стилю діяльності. Зв'язок темпераменту і індивідуального стилю діяльності. Спільне та відмінне в темпераменті та індивідуальному стилі діяльності. Індивідуальний стиль діяльності як результат пристосування вроджених властивостей нервової системи та інших анатомо-фізіологічних особливостей організму до вимог тієї чи іншої діяльності.

Зв'язок темпераменту з основними властивостями особистості. Темперамент, вразливість, емоційність, імпульсивність і тривожність людини. Темперамент і вчинки. Діагностика темпераменту. Екстраверсія, інтроверсія, рівень нейротизму, їх діагностика.

Загальне поняття про характер та його природу. Структура характеру. Вчинок і формування характеру. Типологія характерів (типологія характерів Е. Кречмера; система акцентуєваних характерів за А. Личко; акцентуєвані типи характерів за К. Леонгардом; соціальні типи характерів за Е. Фромом та ін.).

Джерела людського характеру. Вік від 2-3 до 9-10 років як сензитивний для становлення основних рис характеру. Ранні та пізні вікові прояви характеру у дітей. Проблема перевиховання характеру.

Місце характеру в загальній структурі особистості, екстраверсія та інтроверсія як риси характеру. Характер і захисні механізми.

Загальне уявлення про здібності. Різниця між здібностями, знаннями, вміннями та навичками. Загальні і спеціальні здібності. Теоретичні і практичні, учбові і творчі, предметні і міжособові здібності. Якісна і кількісна характеристика здібностей. Взаємозв'язок і взаємокомпенсація різних здібностей. Інтелект людини, його природа і діагностика. Три підходи до розуміння природи інтелекту: генетичний, біологічний та адаптаційний.

Ключові поняття теми: темперамент, тип вищої нервової діяльності, реактивність, пластичність, резистентність, ригідність, екстраверсія, інтроверсія, нейротизм, здібності, інтелект, характер, акцентуація характеру, обдарованість, талант, геніальність.

Запитання для самоперевірки:

1. Як пов'язані між собою темперамент і характер?
2. У чому виявляється акцентуація характеру особистості?
3. Які компоненти можна виокремити в структурі характеру?
4. Як взаємопов'язані здібності і задатки?
5. Які психічні властивості людини сприяють розвитку здібностей?
6. Охарактеризуйте типи темпераменту.

7. Які достоїнства і недоліки кожного типу темпераменту?

8. Поясніть вплив психологічних властивостей темпераменту на пізнавальні процеси людини.

9. Як темперамент позначається на формуванні рис особистості?

10. Яку роль у діяльності фахівця в системі суб'єкт-суб'єктних стосунків відіграє знання темпераменту людини?

Завдання для самостійної роботи:

1. Яким чином співвідносяться особливості поведінки людини та тип її темпераменту?

2. Чи завжди індивідуально-психологічні властивості людини, що виявляються в ранньому дитинстві, зберігаються в подальшому її житті?

3. Опишіть природу та вияви характеру.

4. Здійсніть аналіз прояву вищого ступеню талановитості на прикладі конкретних постатей, які сприяли прогресивному розвитку людства.

Практичне заняття №4.

Індивідуально-психологічні особливості особистості.

Темперамент, здібності, характер

1. Зв'язок темпераменту і характеру.

2. Психологічна характеристика акцентуацій характеру.

3. Взаємозв'язок здібностей і задатків.

4. Характеристика типів темпераменту.

5. Методики діагностики темпераменту, здібностей, характеру.

Практичні завдання.

1. Дослідження темпераменту. Методика Я. Стреляу. Тест-опитувальник Г. Айзенка – ЕРІ.

2. Методика визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда.

3. Психологічні аспекти тренувальних вправ з швидкочитання (метод ковзання, розширення поля зорового сприйняття та ін.).

Рекомендована література:

1. Барко В. І. Психологічна діагностика здібностей особистості до навчання у вузі / В. І. Барко, В. Г Шаповалов, В. П. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 8.

2. Купер К. Индивидуальные различия / К. Купер. – М. : Аспект-Пресса, 2000. – 527 с.

3. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1969. – 424 с.

4. Либин А. В. Дифференциальная психология: На пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. – М. : Смысл, 1999. – 532 с.

5. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание : учебное пособие к спецкурсу / В. С. Мерлин ; Пермский гос. пед. ин-т, Уральское отд-ние О-ва психологов СССР при АН СССР. – Пермь : ПГПИ, 1990. – 107, [2]

6. Петровский А. В. Психология / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Издательский центр Академия, 1998. – 528 с.

7. Цуканов Б. И. Фактор времени и природа темперамента / Б. И. Цуканов // Вопр. психологии. – 1988. – № 4. – С. 129-136.

Тема 6. Діяльність і особистість.

Взаємозв'язок понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність». Поняття про особистість та її структуру (спрямованість особистості, мотиви, індивідуально-типологічні особливості, можливості особистості, психічні процеси, система саморегуляції). Теорії особистості. Самосвідомість та «Я-концепція» особистості. Розвиток і виховання особистості. Особистісне зростання. Індивідуальні особливості особистості.

Поняття і структура людської діяльності. Відмінність діяльності від поведінки та активності. Теорії діяльності. Активність особистості та її джерела. Зовнішня та внутрішня діяльність та їх взаємозв'язок. Специфіка людської діяльності. Мета і мотиви діяльності. Структура активності та діяльності. Усвідомлені та автоматизовані компоненти діяльності. Засоби діяльності, процес їх засвоєння. Вміння, навички, звички та їх особливості. Навички, їх структура і закономірності формування. Проблема переносу і інтерференції навичок. Праця, навчання і гра як основні види людської діяльності, їх порівняльна характеристика та особливості розвитку в онтогенезі. Поняття провідної діяльності. Діяльність і психічні процеси. Творча діяльність.

Ключові поняття теми: особистість, індивідуальність, індивід, спрямованість, установки, мотив, інтерес, активність, самооцінка, активність, поведінка, діяльність, провідна діяльність, дія, рух, вміння, навички, гра, навчання, праця.

Запитання для самоперевірки:

1. Визначення діяльності, її основні характеристики.
2. Якими є основні компоненти діяльності?
3. Назвіть основні ознаки особистості.
4. Що в особистості зумовлене її біологічною природою?
5. Як співвідносяться поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність»?
6. Що таке спрямованість особистості?
7. Як взаємопов'язані самооцінка особистості та рівень її домагань?
8. Що характеризує діяльність як специфічну форму людської активності?

Завдання для самостійної роботи:

1. Умови психічного розвитку індивіда в процесі його перетворення в особистість.
2. Якими є характерні ознаки гри, навчання, праці як різновидів діяльності?

3. Формування сенсомоторних навичок.
4. Що є джерелом і рушійною силою розвитку особистості?
5. Які об'єктивні та суб'єктивні чинники сприяють продуктивності формування навичок?
6. Чи завжди соціальний досвід є необхідною умовою виконання діяльності?
7. Форми і методи самовиховання як фактор самовдосконалення особистості.

Практичне заняття №5.

Діяльність і особистість

1. Взаємозв'язок понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Поняття про особистість та її структуру.
3. Поняття і структура людської діяльності. Відмінність діяльності від поведінки та активності.
4. Засоби діяльності, процес їх засвоєння.
5. Вміння, навички, звички та їх особливості.
6. Концепція мотивів в сучасній психології.

Практичні завдання.

1. Методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Е. А. Клімова.
2. Методика «Анкета інтересів», методика виявлення „Комунікативних і організаторських схильностей” (КОС-2).

Рекомендована література:

1. Обозов Н. Н. Психология взрослого человека / Н. Н. Обозов. – Л. : ЛГУ, 1991. – 62 с.
2. Обозов Н. Н. Психология менеджмента / Н. Н. Обозов. СПб. : [б. и.], 1997. – 153 с.
3. Общая психология: курс лекций / сост. Е. И. Рогов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 448 с.
4. Психология личности в трудах зарубежных психологов: хрестоматия. – СПб. : Питер, 2000. – 318 с.

5. Психология личности: хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ, 1999. – 448 с.

6. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения : пер. с англ. / Х. Хекхаузен. – СПб. : Речь, 2001. – 321 с.

Тема 7. Спілкування.

Спілкування як необхідна умова формування, існування й розвитку особистості. Становлення і використання мовлення як засобу спілкування. Поняття про мову та її функції. Фізіологічні механізми мовної діяльності. Різновиди мовлення.

Структура спілкування. Поняття та види спілкування. Зміст, цілі та засоби спілкування. Функції спілкування. Спілкування як комунікація. Безпосереднє та опосередковане спілкування. Різновиди спілкування. Роль спілкування в психічному розвитку людини. Визначення техніки та прийомів спілкування. Комунікативні здібності.

Поняття педагогічного спілкування, його особливості, види, функції. Структура педагогічного спілкування. Спільність педагогічного спілкування. Особливості спілкування представників різних професій.

Ключові поняття теми: спілкування, комунікація, вербальне спілкування, невербальне спілкування, мова, знак, внутрішнє мовлення, зовнішнє мовлення.

Запитання для самоперевірки:

1. Роль спілкування у суспільному житті.
2. Від яких факторів залежить ефективність спілкування?
3. У чому виявляється культура невербального спілкування?
4. Що таке мова та які її основні компоненти?
5. Розкрийте основні функції мови.
6. У чому полягає специфіка усного та письмового мовлення?

7. Охарактеризуйте функції спілкування за Б. Ф. Ломовим.

8. Характеристика різновидів спілкування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Здійснити порівняльний аналіз спілкування у людини і тварин.

2. Охарактеризувати зміст, мету та засоби спілкування у людей, що знаходяться на різних рівнях інтелектуального та особистісного розвитку.

3. Розкрийте суть інтерактивного боку спілкування.

4. Чи завжди обмін інформацією є спілкуванням?

5. Феномен егоцентричного мовлення. Дискусія Л. С. Виготського та Ж. Піаже.

6. Проаналізуйте роль мовлення в оволодінні школярами іноземною мовою та можливості даного навчального предмету в розвитку мовлення школярів.

Практичне заняття №6.

Спілкування

1. Спілкування як необхідна умова формування, існування й розвитку особистості.

2. Поняття про мову та її функції.

3. Поняття педагогічного спілкування, його особливості, види, функції.

4. Визначення техніки та прийомів спілкування. Комунікативні здібності.

Практичні завдання.

1. Методика діагностики рівня агресивності А. Ассінгера. Методика діагностики показників і форм агресії (А. Басс, А. Дарки).

2. Методика «Діагностика рівня емпатії» (І. М. Юсупов). Методика «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко).

3. Методика вимірювання рівня тривожності Тейлора.

Рекомендована література:

1. Бринкман Р. Гений общения / Бринкман Р., Кершнер Р. – СПб., 1997. – 256 с.
2. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер : для руководителя-практика /М. Вудкок, Д. Фрэнсис. – М. : Дело, 1991. – 320с.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – 3-е изд., с изм. и доп. – СПб.: Свет, 1997. – 608 с.
4. Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1998. – 319 с.
5. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – Москва : Смысл : Академия, 1999. – 365 с.
6. Парыгин Б. Д. Анатомия общения / Б. Д. Парыгин. СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 300 с.
7. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: в 2-х кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 1999. – 384 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Издательство «Питер», 2000.– 712 с.
9. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 452 с.

Тема 8. Міжособистісні стосунки в спільнотах. Особистість, соціальні групи. Проблеми особистості і колективу.

Поняття про соціальне самовизначення, його зміст і особливості на різних вікових стадіях. Поняття малої групи і колективу. Велика і мала групи. Основні відносини в колективі: моральність, відповідальність, колективізм, відкритість, контактність, організованість, інформованість. Феноменологія малих груп. Структура малої групи. Керівництво і лідерство в групі. Індивідуальна характеристика лідера. Стили лідерства: авторитарний, демократичний і ліберальний. Міжособистісні стосунки в групі. Психологічна сумісність і конфлікт у міжособистих стосунках. Офіційні і неофіційні відносини. Соціометрична і статична картина внутрішньогрупових

взаємовідносин. Критерії, показники і ознаки ефективності діяльності педагогічного і учнівського колективів.

Проблема відповідальності суспільства і самого індивіда за своє майбутнє. Соціальна допомога у виборі професії, у підготовці до сімейного життя, в реалізації громадських прав, у міжособистих відносинах.

Ключові поняття теми: психологія взаємодії, мала група, колектив, статус, лідер, формальні і неформальні групи, соціометрична матриця, соціограма.

Запитання для самоперевірки:

1. Поняття малої групи, її основні характеристики.
2. Керівництво і стиль лідерства в групі.
3. Основні психологічні характеристики колективу.
4. Фактори ефективності групової діяльності.
5. У чому полягає суть методу соціометрії і в чому обмеженість його у варіанті, запропонованому Дж. Морено?
6. Види малих груп.

Завдання для самостійної роботи:

1. Чим визначаються ціннісні критерії лідерства у різних за природою колективах?
2. Основи оптимальної організації і проведення групових дискусій.
3. Шляхи і засоби підвищення ефективності групової роботи.
4. Види і характер взаємовідносин в групі-діаді.
5. Стили лідерства: авторитарний, демократичний і ліберальний.
6. Поняття про соціальне самовизначення, його зміст і особливості на різних вікових стадіях.

Практичне заняття №7.

Міжособистісні стосунки в спільнотах. Особистість, соціальні групи. Проблеми особистості і колективу

1. Поняття малої групи і колективу. Велика і мала групи.

2. Психологічна сумісність і конфлікт у міжособистих стосунках.

3. Соціальна допомога у виборі професії, у підготовці до сімейного життя, в реалізації громадських прав, у міжособистих відносинах.

4. Методи дослідження соціальної взаємодії.

Практичні завдання.

1. Методика діагностики міжособистісних і міжгрупових відносин («соціометрія») Дж. Морено.

2. Методика діагностики міжособистих відносин Т. Лірі.
Методика діагностики стилю конфліктної поведінки К. Томаса.

Рекомендована література:

1. Бодалев А. А. Восприятие и взаимопонимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М. : Из-во МГУ, 1992. – 200 с.

2. Зигерт В., Ланг Л. Руководитель без конфликтов / В. Зигерт, Л. Ланг. – М. : Экономика, 1990. – 191 с.

3. Карпов А.В. Психология менеджмента / А. В. Карпов. М.: Гардарики, 2005. – 584 с.

4. Обозов Н. Н. Как назвать наши отношения? : метод. пособие / Н. Н. Обозов. – СПб., 1993.

5. Обозов Н. Н. Подходим ли мы друг другу на работе и в личной жизни? / Н. Н. Обозов. – Л., 1991. – 31 с.

6. Обозов Н. Н. Совместимость и сработанность людей / Н. Н. Обозов. – СПб.: АППИМ, 2000.

7. Столяренко Л. Д. Основы психологии. Ростов-н/Д. : Издательство «Феникс», 1997. – 511 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенк Г. Проверьте ваши способности. – М.: Мир, 1972.

2. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

3. Ананьев Б. Г. Психология чувственного сознания. – М., 1980.
4. Асмолов А. Г. Принципы организации памяти человека. Системно-деятельностный подход к изучению познавательных процессов : учебно-методическое пособие. – М., 1985.
5. Аткинсон В. А. Память и уход за ней // Познай себя : развитие памяти и интеллекта. – СПб., 1994.
6. Белоус В. В. Темперамент и деятельность : учеб. пособие. – Пятигорск, 1990.
7. Боеен Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека : учеб пособие. – Калинин, 1975.
8. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком. – М. : Изд-во МГУ, 1982.
9. Брушлинский А. В. Продуктивное мышление и проблемное обучение . – М., 1983.
10. Вартанян Г. А., Петров Е. С. Эмоции и поведение. – Л., 1989.
11. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 т. – М. : педагогика, 1982.
12. Гамезо М. А., Домашенко И. А. Атлас по психологии. – М., 1986.
13. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. – М., 1988.
14. Годфруа Ж. Что такое психология? : в 2-х т. – М., 1992.
15. Грановская М. В. Элементы практической психологии. – М., 1988.
16. Донцов А. И. Психология коллектива. – М., 1984.
17. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии. – М., 1996.
18. Карнеги Д. Как приобретать друзей. – Київ, 1995.
19. Левитов Н. Д. Психология характера. – М., 1969.
20. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. // В 2 т. – М., 1983.

21. Лисина М. И. Общая психология. – М., 1986.
22. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. М., 1986.
23. Максименко С. Д. Проблема метода в науке. – Київ, 1982.
24. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. – Київ, 1990.
25. Мерлин В. С. Личность как предмет психологического исследования. – Пермь, 1988.
26. Моргун В. Ф. Монистическая концепция многомерного развития личности. –Полтава, 1989.
27. Моргун В. Ф., Ткачева Н. Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии Москва, 1981.
28. Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Наука, 1976.
29. Немов Р. С. Психология. В 3-х т. – М., 2001.
30. Общая психология: учеб. для студ. пед. ин-тов / под ред. А. В. Петровского. – Москва, 1986.
31. Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание. – М. : 1983.
32. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби // Педагогіка і психологія. –1994. – № 2 –3.
33. Пелех Т. М. Спроба побудувати систему психологи, особистості // Наук, записки наук.-досліди, ін-ту психології. – Київ. – 1959. – Т. 10.
34. Петровский А. В. Быть личностью. – Москва, 1990.
35. Петровский А. В. Введение в психологию: кчебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – Москва, 1995.
36. Петухов В. В. Психология мышления. учеб.-метод. пособие. – М., 1987.
37. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – Москва, 1986.
38. Практическая психология в тестах или как научиться понимать себя и других. – М. : Аст-Пресс, 1999.

39. Психологическая диагностика: Проблемы и исследования / под ред. К. М. Гуревича. – М., 1981.
40. Психология эмоций: тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1984.
41. Психология: Словарь / под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Москва, 1990.
42. Психологічна наука, вчитель, учень / за ред. В. І. Войтка. Київ, 1979.
43. Психологія. // за ред. Г. С. Костюка. – Київ : Рад. шк., 1968.
44. Психологія: підручник для педагогічних вузів / За ред. Г.С.Костюка. Київ, 1968.
45. Психофизиология оператора в системах «Человек-машина» / отв. ред. К. А. Иванов-Муромский. – Киев, 1980.
46. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. – Київ, 1996.
47. Роменець В. А. Історія психології XVII століття. – Київ, 1990.
48. Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва. – Київ, 1993.
49. Роменець В. А. Історія психології. – Київ, 1978.
50. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-х т. – М., 1989.
51. Столяренко Л. Д. Основы психологии. – Ростов-на-Дону. Фенікс, 2000.
52. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии. – М., 1982.
53. Татенко О. М. Практична психологія в Україні: історія і сучасність // Психологія: наук.-метод. збірник. – Київ, 1993. Вип. 40.
54. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – Москва, 1987.
55. Теплое Б. М. Избранные труды: в 2-х т. – Москва, 1985.

56. Ткаченко О. М. Принципи та категорії психології. – Київ, 1979.
57. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. – Київ: Вища школа, 1979.
58. Ухтомский А. А. Собрание сочинений. – Ленинград, 1950. – Т. 1.
59. Ухтомский А. А. Доминанта. – М. : Наука, 1966.
60. Философский энциклопедический словарь. – Москва, 1989.
61. Фрейд З. Психология бессознательного. – М., 1990.
62. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология: в 6 вып. – Москва, 1966–1978.
63. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви. – Минск, 1990.
64. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М., 1986.
65. Хорн Г. Память, импринтинг и мозг. Исследование механизмов. – М., 1988.
66. Хрестоматия по общей психологии. – М. : МГУ, 1981.
67. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М., 1986.
68. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – Москва, 1982.
69. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии : теоретические проблемы развития психологической науки. – 2-е изд. – М., 1974.
70. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. – Киев, 1987.

